

Романа КЮНЦЛІ, Андрій СТЕПАНЮК

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОДІЛ І ПРИРОДНО-КЛІМАТИЧНІ УМОВИ ЯК ОСНОВНИЙ ЧИННИК УНІКАЛЬНОСТІ КУЛЬТУРИ Й АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНИ

Унікальність регіональної культури та архітектури українців як спадкоємиці традицій протягом попередніх тисячоліть, сформувалась під впливом географічного поділу та природно-кліматичних умов.

Постановка проблеми. Географічний та пов'язаний з ним кліматичний чинники відіграють велику роль у формуванні національного характеру, оскільки визначають напрями розвитку різних галузей життєдіяльності (релігія, будівництво, напрямки землеробства та виробництва, що впливає на спосіб життя, звички, характер харчування, виховання дітей, ставлення до тварин тощо). Показати унікальність регіональної архітектури — основна проблема сучасної культури української нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями особливостей та винятковостей національних характерів цікавились Арістотель, Ш. Монтеск'є, Г. Гердер, Х. Штейнталь, О. Бауер, М. Бердяєв, Ю. Бромлей, І. Вирост, Н. Даждамиров, Н. Джандільдін, Р. Емерсон, О. Киричук, М. Москалець, В. Нарівська, Х. Когут, А. Маслоу, К. Роджерс. До питання унікальності української культури, аналізу проблем української духовності звертались В. Антонович, М. Грушевський, М. Костомаров, І. Нечуй-Левицький, Г. Сковорода, Д. Яворницький, П. Гнатенко, В. Євтух, Г. Лозко, М. Непадовська, М. Шульга, О. Бандура, Н. Волошина, Р. Мовчан, Г. Семенюк, Б. Степанишин, П. Хропко, М. Балагутрак, О. Стражний, Я. Гарасим, В. Куєвода, Я. Ярема, І. Гончаренко та багато інших.

Постановка завдання. Згідно з дослідженнями істориків, українці народ автохтонний. Помірний клімат та чорнозем сприяли розвитку землеробства, а там, де є землеробство є скотарство. Землеробство супроводжують такі промисли як гончарство, ковальство, столярство, теслярство, бондарство. Отже, клімат і земля визначили розвиток промислів та архітектури українців. Сільські поселення України, які склалися з будівель, пристосованих для житла, різно-

манітних підсобних занять, утримання свійських тварин та зберігання продуктів, сягають глибини віків. Різноманіття форм таких поселень зумовлювалось як природно-кліматичними умовами так і специфікою освоєння степових, лісостепових та лісових територій в залежності від географічного положення.

Творче осмислення, пропагування, збереження своєї індивідуальності та унікальності, регіональних особливостей архітектури основне завдання періоду відродження культури та духовності України.

Виклад основного матеріалу. У своєму підручнику «Етнопсихологія» О. Савицька дає екскурс у минуле і описує бачення Геродота та Гіппократа на вплив географічного та кліматичного чинників у формуванні характеру нації. Геродот, якого вважають засновником історії, етнографії та етнопсихології, багато подорожував і розповідав про дивовижні особливості народів, з якими зустрічався, їх вірування, релігію, мистецтво, побут. У праці «Історія» Геродот вперше здійснив порівняльний аналіз особливостей життя і характерів різних народів за допомогою навколишнього середовища. За результатами власних спостережень він подав етнографічний опис Скіфії, до якого ввійшли розповіді про богів, звичаї скіфів, міфи про їх походження. Геродот звернув увагу на такі характерні якості скіфів: жорстокість, неприступність, суворість. Наявність цих якостей, на його думку, зумовлюється особливостями навколишнього середовища (рівнина з багатьма ріками та травами) і способом життя скіфів (кочовий) [4].

Іншими дослідниками давньої Греції також було помічено вплив навколишнього середовища на формування психічних особливостей різних народів. Так, Гіппократ вважав, що провідними об'єктивними чинниками всіх відмінностей між народами, їх поведінки, звичаїв, виступають природа та клімат території проживання народу. Констатуючи відмінності в культурі, традиціях, зовнішньому вигляді народів і племен, давні мислителі прагнули виділити чинники цих відмінностей. О. Кульчицький, підтримуючи думки Геродота та Гегеля, зазначає, що клімат сам по собі уже впливає на характер людини та нації: «Відомо, що гарячий і вогкий клімат ослаблює “біотонус”, життєву енергію, з усіма характерологічними наслідками такого ослаблення, а також, що гарячий і вітряний клімат подразнює нервову систему. Відомо, що більше чи менше сонячне освітлення викликає або життєрадісність, або пригніченість настрою» [3, с. 710].

Оскільки українська нація складається з етнографічних територій, що сформувалися під впливом багатьох чинників, в тому числі й географічного, то сьогодні ми можемо обґрунтувати причини особливостей етнографічних районів, що базуються саме на географічному факторі.

Етнографічна група поліщуків розташовується в основному в Поліській низовині (лісова смуга). Низовина заболочена, заторфована. Трапляється ба-

гато прісних озер, особливо на північному заході, велику площу займають ліси з переважанням сосни. Клімат м'який, помірно континентальний. Про людей, що проживають в такому географічному середовищі О. Кульчицький пише, що менша в лісовій смузі дія сонячного світла, більша хмарність і більша кількість опадів сприяють зменшенню життєрадісності, що часом межує з сумовитістю. У сполученні лісової гущі із трясовиною концентрується відчуття «загрозливої обмеженості». «Вчування в темну зелень лісу та його шум викликає настрої, якщо не суму, то принаймні поваги. Вчування в статичну форму лісу, в його «вкоріненість» і непорушність, що стримує око гущавиною й таємничою похмурістю прогалин, створює в своїх процесах переживання типу «стриманої рухової форми», почуття обачності, обережності й підозрливості, стриманого вичікування, терпеливості. Як реакція на вчування в загрозливу таємність лісу можуть інколи постати почуття «панічної» (Пан — божок лісу) лякливості. Вчування в гущавину лісу як в життєвий процес — це вчування в нещадне змагання за життєвий простір, у постійну жорстоку боротьбу за існування без виразного завершення в остаточній перемозі, із схильністю до лінії «приспосовування» (особливо виразного в формі таких дерев, як сосна, береза, верба), інколи «резигнації» [3, с. 711].

Поліська архітектура, як і само Полісся, навіює сум і тугу. Почорнілий зруб поліських хат на фоні осінніх боліт та озер зафіксував на світлинах Стефан Таранушенко [5]. Поодинокі хати прикрашені скупкою побілкою або скупкою підведені контури вікон свідчать про естетичну невибагливість жителів українського полісся. Федір Вовк, описуючи поліську хату зазначає, що дерев'яний острів хати на Поліссі є оголений і тільки де-не-де білі плями кругом вікон вказують на незгасну традицію. Темно-сірі, з прокопченими низькими стелями з дранки хати поліщуків нагадували найбільш гущульські житла [1, с. 515]. Такі невеликі лісові поселення зливались з чагарниковою хащею лісу та його природними барвами і були непомітними для чужинців. Не дивлячись на значне поповнення поліського населення за рахунок втікачів з лісостепової зони, які залишали свої домівки через напади кочівників та своїх рідних феодалів, архітектура та традиції українського полісся не змінилися. Таке явище можна пояснити розумінням місцевим населенням переваг природного камуфляжу у боротьбі за виживання. Проте не можна вважати, що способи будівництва на Поліссі були примітивними. Як пише у С. Таранушенко, «обработка дерева в виде замковых и монументальных сооружений, жилищ и различных хозяйственных построек достигла здесь уже в глубокой древности высокого уровня» [5, с. 4].

Про поліське житло чи не вперше писав київський губернатор Іван Фундуклей [6]. Дослідник виділяє чотири типи житла в українському поліссі, яке

відповідає скоріше соціальному становищу його власників, а ніж якимось архітектурним особливостям.

Смуга лісостепових височин своїм теплішим і сухішим підсонням впливає на самопочуття й життєвий настрій в напрямі життєрадісності й оптимізму. «Вчування в процеси природи для хліборобської людности чорнозему є вчуванням у плодючість землі, в її лагідність, щедрість і добрість у подвійному значенні “доброї землі”: у розумінні хліборобської видайности і морально-містичному розумінні “обдаровуючої любови”, що з нею немов співдіють інші прояви природи: сонце, дощі, вітри. Таким станам відповідають як людські реакції — почуття довірливости, вдячності. Споглядання м’яких форм рельєфу як вислідів і виразів формотворчих сил, що діють на землю, — це вчування в м’якість та лагідність, але і в постійність діяння сил води, вітру, сонця, що разом становлять “дію ерозії”» [3, с. 712]. Лісостепова зона займає територію, на якій переважають височини: із заходу на схід змінюють одна одну Розточчя, Подільська, Волинська, Придніпровська та Середньоруська височини. А це Подільські етнографічні землі, Слобожанщина, частина Запоріжжя та Причорномор’я, північ Таврії та Донеччина. На південь від Українського Полісся лежить лісостепова зона, або Лісостеп.

На Поділлі, як і на всій Україні, займалися землеробством. Вирощували тут кукурудзу, жито, гречку, садили картоплю, буряк, капусту, огірки, гарбузи, дині. По Дністрі вирощували виноград та робили з нього вино. Споживали також багато сушених слив. Відповідно до території сформувався і тип житла, що найбільш відповідає природньо-географічним умовам.

Подільська хата традиційна — тридільна, переділена сіннями. Подільські хати були глиняними, дерево використовувалося тільки як основа, в яку заклали глиняні вальки. Подільські хати білили, лицьові вікна обводили кольоровою глиною, а вікно ззаду білою. Призьбу обмащували червоною глиною. Вікна і двері оздоблювалися гирляндами, між вікнами розписували вінками або букетами. Усередині хата була також розписана. Особливо піч, комин, груба заповнювалися розписною мозаїкою. У геометричних візерунках були основними хрест, зірка, серед рослинних: хміль, барвінок, виноград. Найулюбленішими сюжетами були візерунки з дуба, клена, барвінку, хмелю і особливо винограду. Виноград широко використовувався в мотивах церкви. Села були великими, кожна садиба обкопувалась глиняним валом 2–3 м.

Степова зона розташована південніше Лісостепу. Тут використання лісу різко обмежене. Основним матеріалом є глина у сполученні з очеретом, хмизом, соломою, а в пониззях Дністра, Південного Бугу і на Донбасі часто застосовується камінь. В умовах спеки, вітрів будівлі тут віддавна споруджували з товстими стінами, глибокими амбразурами у прорізах вікон і дверей.

Вплив кліматичного та географічного факторів внесли корективи у специфіку архітектури української хати, не заперечуючи її цілісності образу, яка формою і конструкцією підкреслювала єдність української спільноти. Борис Крижановський — завідувач відділу Російського музею в Ленінграді — 1927 року писав: «Коли розглядаємо українську домівку в різних місцевостях України, нас вражає її одноманітність. Скрізь ми знайдемо той самий основний план з його звичайними відмінами, що мають свої економічні причини <...>. Природні умовини позначаються здебільшого на матеріалі, з якого побудовано хату — дерев'яну на півночі і в горах, а мішаного матеріалу — в середній Україні та глиняну на півдні; є місцевості багаті на камінь, де будують муровані хати, в інших місцях, будуючи з мішаного матеріалу, вживають замість хмизу очерет» [2, с. 119].

Висновки. Ментальність кожного народу формується під впливом конкретних чинників, які систематизував і обґрунтував у праці «Риси характерології українського народу» Олександр Кульчицький. Головними чинниками, що формували національні психіки, отже і психіку української людини, є чинники: расові, географічні (геопсихічні), історичні, соціопсихічні (суспільні), культуроморфічні; окремого розгляду вимагає людина у глибинно-несвідомому національному психічному житті (глибинно-психічний чинник) [3, с. 708].

З усіх видів мистецтв архітектура найбільш тісно пов'язана з суспільством, географічним поділом держави, культурою, соціально-економічним устроєм, природо-кліматичними умовами. Географічний поділ та природно-кліматичні умови є основним чинником унікальності культури та архітектури українців.

Проблема унікальності, національної неповторності, своєрідності, спадкоємності та творче осмислення і опрацювання регіональних традицій має велике практичне значення для розвитку сучасної української культури та архітектури. Сьогодні ми є свідками відродження національної культури та архітектури, тому дуже важливо не забувати, що вивчення, збереження та поширення народної культури є сьогодні першочерговим завданням країн європейської культурної традиції, однією з яких є Україна.

1. Волков Ф. К. Этнографические особенности украинского народа // Украинский народ в его прошлом и настоящем. — Пг., 1916. — Т. 2. — С. 427–454.

2. Крижановський Б. Вивчення народного мистецтва в етнологічних дослідках // Етнографічний вісник. — 1927. — Кн. 5. — С. 118–125.

3. Кульчицький О. Риси характерології українського народу // Енциклопедія українознавства. — Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. — Т. 2. — С. 708–718.

4. Савицька О. В. Етнопсихологія. [Електронний ресурс]. http://pidruchniki.ws/19520317/psihologiya/istoriya_rozvitku_naukovih_etnopsihologichnih_idey_yevro

pi_ameritsi

5. *Таранушенко С. А.* Постройки украинского Полесья: Хаты, стебки, клуни. — Х., 2012.
6. *Фундуклей И. И.* Статистическое описание Киевской губернии. Ч. 1. — СПб., 1852.

Р. Кюнцлі, А. Степанюк. Географічний поділ та природно-кліматичні умови як основний чинник унікальності регіональної культури та архітектури України

Анотація. У статті розглядається унікальність регіональної культури та архітектури українців як спадкоємниці традицій попередніх тисячоліть, яка сформувалась під впливом географічного поділу та природно-кліматичних умов.

Ключові слова: географічний поділ, природно-кліматичні умови, унікальне та індивідуальне, регіональна архітектура.

Р. Кюнцлі, А. Степанюк. Географическое деление и природно-климатические условия как основной фактор уникальности региональной культуры и архитектуры Украины.

Аннотация. В статье рассматривается уникальность региональной культуры и архитектуры украинцев как преемницы традиций предыдущих тысячелетий, которая сформировалась под влиянием географического деления и природно-климатических условий.

Ключевые слова: географическое деление, природно-климатические условия, уникальное и индивидуальное, региональная архитектура.

Romana Kyuntsli, PhD, Andriy Stepaniuk, PhD. Geographical Division and Natural Conditions as the Main Unique Factor of Ukrainian Regional Culture and Architecture.

Summary. An article analyzes Ukrainian unique regional culture and architecture as a successor of past millenia traditions, shaped by geographic division and natural climatic conditions.

Keywords: geographical division, climatic conditions, unique and individual, regional architecture.